

**IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALAR UCHUN
INKLYUZIV JISMONIY TARBİYANI JORIY ETISH**

Matberdiyev Didar Bayramdurdi og'li

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti
matberdiyevd@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiyani joriy etish masalalari yoritiladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini nogiron o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish bo'yicha ilg'or xalqaro va mahalliy tajribalar o'rganilib, ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, adaptiv jismoniy tarbiya yondashuvlari, innovatsion pedagogik usullar va moslashtirilgan sport turlarining reabilitatsiya hamda ijtimoiy integratsiyaga ta'siri muhokama qilinadi. Maqolada imkoniyati cheklangan talabalarni jismoniy tarbiyaga jalb qilishda duch kelinadigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, jismoniy tarbiya, imkoniyati cheklangan talabalar, adaptiv jismoniy tarbiya, nogironlik, reabilitatsiya, moslashtirilgan sport, pedagogik innovatsiyalar, maxsus ehtiyojlar, ijtimoiy integratsiya.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvlar jadal rivojlanib, imkoniyati cheklangan talabalarni umumiy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, jismoniy tarbiya sohasida adaptiv dasturlarni joriy etish orqali nogiron talabalarni qamrab olish nafaqat ularning jismoniy salomatligini yaxshilash, balki ijtimoiy integratsiyasini ham ta'minlaydi.

Dunyo bo'ylab statistik ma'lumotlarga ko'ra, umumiy aholining taxminan 15 foizi turli xil nogironlik shakllariga ega bo'lib, ularning aksariyati ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishda qiyinchiliklarga duch keladi. O'zbekiston Respublikasida ham imkoniyati cheklangan shaxslarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, 2020-2025 yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan bo'lib, bu borada muayyan chora-tadbirlar belgilangan.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida ham imkoniyati cheklangan talabalarni qamrab olish uchun adaptiv dasturlarni ishlab chiqish va tatbiq etish muhimdir. Masalan, Moskva shahar pedagogika universitetida adaptiv jismoniy tarbiya kafedrasini tashkil etilgan bo'lib, uning vazifasi nogironlar jismoniy tarbiyasi sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini imkoniyati cheklangan talabalar ehtiyojlariga moslashtirish bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni

amaliyotga tatbiq etish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, imkoniyati cheklangan talabalarni jismoniy tarbiya va sportga jalb qilishda duch kelinadigan muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiyani joriy etish masalalari, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini nogiron o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish bo'yicha ilg'or xalqaro va mahalliy tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, adaptiv jismoniy tarbiya yondashuvlari, innovatsion pedagogik usullar va moslashtirilgan sport turlarining rehabilitatsiya hamda ijtimoiy integratsiyaga ta'siri muhokama qilinadi.

Adabiyot tahlili va metodologiya. Imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiyani joriy etish masalasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Xususan, sherrill (2004) o'zining "adapted physical activity, recreation, and sport: crossdisciplinary and lifespan" asarida adaptiv jismoniy faollikning nazariy va amaliy jihatlarini batafsil yoritib, turli yoshdagi va turli nogironlik turlariga ega shaxslar uchun moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari jismoniy tarbiya dasturlarini moslashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Goodwin va Watkinson (2000) tomonidan olib borilgan tadqiqotda jismoniy nogironligi bo'lgan talabalar nuqtai nazaridan inklyuziv jismoniy tarbiya tahlil qilingan. Ular, bunday talabalar ko'pincha o'zlarini chetlatilgan yoki yetarlicha qo'llab-quvvatlanmagan deb his qilishlarini aniqlashgan. Bu esa, jismoniy tarbiya dasturlarini yanada inklyuziv qilish uchun pedagogik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida, Qosimov (2018) "Nogiron bolalar uchun jismoniy tarbiya va sport" asarida mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar uchun jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish masalalarini ko'rib chiqadi. Muallif, maxsus dasturlar va metodikalarni ishlab chiqish orqali bunday bolalarning jismoniy rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash mumkinligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "2020-2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha strategik yo'nalishlar belgilangan. Ushbu hujjatda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim muhitini yaxshilash, pedagog kadrlarni tayyorlash va maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish masalalari ko'tarilgan.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, imkoniyati cheklangan talabalar uchun jismoniy tarbiya dasturlarini moslashtirish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar mavjud. Biroq, ushbu sohada hali ham ko'plab muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish uchun yanada chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish zarur.

Ushbu tadqiqotda imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishning samaradorligini o'rganish maqsadida aralash metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning birinchi bosqichida mavjud adabiyotlar va hujjatlar tahlil qilindi. Bu bosqichda ilmiy maqolalar, monografiyalar, hukumat qarorlari va boshqa tegishli manbalar o'rganildi.

Ikkinchi bosqichda empirik ma'lumotlar to'plash uchun so'rovnoma va intervyu usullari qo'llanildi. So'rovnomalar O'zbekistonning turli hududlaridagi umumta'lim maktablari va oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilari va imkoniyati cheklangan talabalar orasida o'tkazildi. So'rovnomada ishtirok etganlarning umumiy soni 200 nafarni tashkil etdi, shundan 150 nafari o'qituvchilar va 50 nafari talabalar edi.

Intervyular esa jismoniy tarbiya sohasidagi mutaxassislar, ta'lim muassasalari rahbarlari va ota-onalar bilan o'tkazildi. Intervyu uchun 20 nafar respondent tanlab olindi.

To'plangan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. So'rovnoma natijalari deskriptiv statistika usullari yordamida tahlil qilindi, intervyu ma'lumotlari esa kontent tahlil usuli bilan o'rganildi.

Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligi va haqqoniyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Aralash metodlardan foydalanish orqali muammoning turli jihatlarini chuqurroq o'rganish va inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash imkonini beradi.

Natijalar. Tadqiqotimiz davomida imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishning samaradorligini baholash maqsadida o'tkazilgan so'rovnoma va intervyu natijalari tahlil qilindi.

So'rovnoma natijalari: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari: So'rovnomada ishtirok etgan 150 nafar jismoniy tarbiya o'qituvchilarining 68% (102 nafar) inklyuziv jismoniy tarbiya bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emasliklarini ta'kidladilar.

O'qituvchilarning 72% (108 nafar) imkoniyati cheklangan talabalar bilan ishlashda maxsus metodikalarning yetishmasligini qayd etdilar.

Respondentlarning 55% (82 nafar) ta'lim muassasalarida moslashtirilgan jismoniy tarbiya jihozlari va infratuzilmaning yetarli emasligini bildirdilar.

Imkoniyati cheklangan talabalar: So'rovnomada qatnashgan 50 nafar talabadan 60% (30 nafar) jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'zlarini noqulay his qilishlarini va bu ularning ishtirokiga salbiy ta'sir ko'rsatishini aytishdi.

Talabalarning 70% (35 nafar) jismoniy tarbiya darslari ularning ehtiyojlariga moslashtirilmaganligini ta'kidladilar. Respondentlarning 80% (40 nafar) jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida qatnashish ularning sog'lig'iga ijobiy ta'sir ko'rsatishini qayd etdilar.

Intervyu natijalari: Mutaxassislar va ta'lim muassasalari rahbarlari:

Intervyu o'tkazilgan 20 nafar mutaxassis va rahbarlarning aksariyati (85%, ya'ni 17 nafar) inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishda kadrlar malakasini oshirish va maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidladilar.

Ularning 65% (13 nafar) ta'lim muassasalarida moddiy-texnik bazani yaxshilash va moslashtirilgan jihozlar bilan ta'minlash muhimligini qayd etdilar.

Ota-onalar: Intervyu o'tkazilgan 20 nafar ota-onaning 75% (15 nafar) farzandlarining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtiroki ularning ijtimoiy integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildirdilar.

Ota-onalarning 60% (12 nafar) jismoniy tarbiya darslarida farzandlarining ehtiyojlari inobatga olinmasligini va bu ularning motivatsiyasini pasaytirishini ta'kidladilar.

Tahlil va muhokama: Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Xususan, o'qituvchilarning malakasi yetarli emasligi, maxsus metodika va moslashtirilgan jihozlarning yetishmasligi, shuningdek, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasining zaifligi asosiy to'siqlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Biroq, tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlari imkoniyati cheklangan talabalarining sog'lig'i va ijtimoiy integratsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ushbu sohadagi muammolarni bartaraf etish orqali inklyuziv jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish mumkin.

Bashorat: Agar yuqorida qayd etilgan muammolar hal etilsa, ya'ni o'qituvchilarning malakasi oshirilsa, maxsus metodika va moslashtirilgan jihozlar bilan ta'minlansa, shuningdek, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yaxshilansa, kelgusi 5 yil ichida imkoniyati cheklangan talabalarining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtiroki 50% ga oshishi kutilmoqda. Bu esa, ularning sog'lig'i va ijtimoiy integratsiyasiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yilga kelib alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalarning 40% umumta'lim maktablariga jalb qilinishi rejalashtirilgan. Bu esa, inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishning dolzarbligini va bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarni ko'rsatadi.

Muhokama. Imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etish masalasi zamonaviy ta'lim tizimida dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu yo'nalishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish orqali ta'lim

sifatini oshirish va imkoniyati cheklangan talabalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish mumkin.

O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi: So'rovnomada ishtirok etgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining 68% (102 nafar) inklyuziv jismoniy tarbiya bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emasliklarini ta'kidladilar. Bu esa, o'qituvchilarning malakasini oshirish va maxsus tayyorgarlik dasturlarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, "Inklyuziv ta'lim asoslari", "Alohida ehtiyoji bo'lgan bolalar umumiy ta'limda", "Inklyuziv maktabni tashkil etish" kabi o'quv modullarining yaratilishi bu yo'nalishda ijobiy qadam hisoblanadi.

Moddiy-texnik baza va infratuzilma: O'qituvchilarning 55% (82 nafar) ta'lim muassasalarida moslashtirilgan jismoniy tarbiya jihozlari va infratuzilmaning yetarli emasligini bildirdilar. Bu esa, ta'lim muassasalarini zarur jihozlar bilan ta'minlash va infratuzilmani yaxshilash muhimligini ko'rsatadi. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar keng qamrovli va tizimli bo'lib, ular nogironligi bo'lgan o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish, ularni ta'lim tizimiga integratsiya qilish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Talabalarining ishtiroki va motivatsiyasi: Imkoniyati cheklangan talabalar bilan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ularning 60% (30 nafar) jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'zlarini noqulay his qilishlarini va bu ularning ishtirokiga salbiy ta'sir ko'rsatishini aytishdi. Bu esa, mashg'ulotlarni talabalar ehtiyojlariga moslashtirish va ularning motivatsiyasini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Bashorat: Agar yuqorida qayd etilgan muammolar hal etilsa, ya'ni o'qituvchilarning malakasi oshirilsa, maxsus metodika va moslashtirilgan jihozlar bilan ta'minlansa, shuningdek, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yaxshilansa, kelgusi 5 yil ichida imkoniyati cheklangan talabalarining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ishtiroki 50% ga oshishi kutilmoqda. Bu esa, ularning sog'lig'i va ijtimoiy integratsiyasiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari imkoniyati cheklangan talabalar uchun inklyuziv jismoniy tarbiya dasturlarini joriy etishning dolzarbligini va bu borada amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarni ko'rsatadi. O'qituvchilarning malakasini oshirish, ta'lim muassasalarini zarur jihozlar bilan ta'minlash va mashg'ulotlarni talabalar ehtiyojlariga moslashtirish orqali inklyuziv jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish mumkin.

Jadval-1

O'qituvchilarning inklyuziv jismoniy tarbiya bo'yicha malaka darajasi.

Malaka darajasi	O'qituvchilar soni	Foiz (%)
Yetarli	48	32
Yetarli emas	102	68

Izoh: Ushbu jadval so'rovnomada ishtirok etgan 150 nafar jismoniy tarbiya o'qituvchilarining inklyuziv jismoniy tarbiya bo'yicha malaka darajasini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Qosimov, S. T.** (2018). Nogiron bolalar uchun jismoniy tarbiya va sport. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. **O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.** (2020). 2020-2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent.
3. **Yo'ldoshev, U. B.** (2019). Jismoniy tarbiya va sportda inklyuziv yondashuvlar. Toshkent: Fan va Texnologiya.
4. **Mamatqulov, O. K.** (2021). Maxsus jismoniy tarbiya: imkoniyati cheklangan shaxslar uchun. Toshkent: Sharq.
5. **Saidova, M. R.** (2017). Inklyuziv ta'lim va jismoniy tarbiya muammolari. Samarqand: Zarafshon.
6. **To'rayev, A. R.** (2016). Nogiron bolalar uchun maxsus jismoniy mashg'ulotlar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
7. **Jahongirov, E. H.** (2015). O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tamoyillari va jismoniy tarbiya tizimi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
8. **CyberLeninka.** Adaptiv jismoniy tarbiya va imkoniyati cheklangan talabalar ta'limi bo'yicha ilmiy maqolalar. (<https://cyberleninka.ru>)
9. **World Health Organization (WHO).** (2011). World Report on Disability. Geneva: WHO Press.
10. **United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).** (2015). Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All.